

*Калюга К. В.,
кандидат юридичних наук,
заступник завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету*

ФОНОСКОПІЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЩОДО ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ

Анотація. Статтю присвячено аналізу наукового вчення про усне мовлення як шляху отримання інформації про особу невідомого злочинця. Застосування прийомів та методів цього вчення сприятиме швидкому та ефективному розслідуванню кримінальних проваджень. Також досліджено його криміналістичні особливості та сформульовано певні висновки у вигляді пропозицій з удосконалення застосування фоноскопичних знань. Прослідковано історію розвитку, значення та запровадження криміналістичної фоноскопії.

Ключові слова: відображення криміналістичної інформації, властивості та ознаки особи, криміналістична документологія, криміналістична фонологія, закономірності формування звукової інформації, фоноскопія.

Постановка проблеми. Найпоширенішим засобом спілкування людей є усне мовлення. Воно залишає зміни в матеріальному середовищі, що прийнято називати звуковими слідами. Звукові сліди нерідко використовуються для розслідування і попередження злочинів, дозволяють встановити особу злочинця й інші обставини, що підлягають доведенню. Як напрямок криміналістичної документології, криміналістична фонологія представляє собою систему знань про сліди звуку, засоби їх фіксації, носії, способи і засоби виготовлення фонологічних документів, а також про прийоми та методи виявлення й дослідження носіїв звукової інформації для її отримання і використання у кримінальному провадженні.

Судова фоноскопія – розділ криміналістики, що вивчає закономірності формування звукової інформації, її відображення за допомогою технічних засобів і розробляє на цій основі найбільш ефективні прийоми і методи використання звукової інформації для розслідування злочинів.

Розвиток криміналістики завжди був пов'язаний із впровадженням у слідчу практику і постійним удосконаленням науково-технічних засобів і методів, проте дуже тривалий період цей процес не стосувався допиту і тих елементів слідчих дій, де об'єктом фіксації була жива мова. Незважаючи на те, що перші апарати для запису і відтворення звуку з'явилися ще у 1877 р. (фонограф Т. Едісона), звукозапис не застосовувався у слідчій практиці майже століття через недостатність цього виду техніки. Лише у другій половині ХХ ст. було визнано, що рівень фонотехніки в основному задовольняє вимоги слідства, і Указом Президії Верховної Ради УРСР від 18 січня 1966 р. (вперше в СРСР) було дозволено використовувати звукозапис і кінозйомки, а Указом від 30 серпня 1971 р. використання цих технічних засобів отримало детальну процесуальну регламентацію.

У сучасному вигляді як самостійна галузь криміналістичної техніки судова фоноскопія сформувалася на початку

1990-х рр. насамперед завдяки тому, що вдалось вирішити проблему створення надійних інструментальних методів і методик ідентифікації людини за голосом, записаним на фонограмі. Цьому сприяв розвиток як загальної техніки прийому, передачі, запису та відтворення звукової інформації, так і засобів інструментального аналізу індивідуальних частотних, амплітудних та інших характеристик звукових сигналів.

В основу сучасних криміналістичних фоноскопичних досліджень (методики ідентифікації особи за фонограмами усної мови) увійшли дослідження з таких галузей: акустики, електроніки, лінгвістики, анатомії, фізіології, фоніатрії [5] тощо. А вченими, які зробили свій внесок у це спрямування, є: Б. Атал, Е. Бунге, Везілій, Леонардо да Вінчі, Л.І. Громовенко, Д. Доддінгтон, Ю.Ф. Жаріков, Ш. Кро, В.О. Образцов, Г.С. Рамішвілі, А. Розенберг, Р.С. Салтевський, Г. Фант, Г.Л. Фердинан, Т. Едісон [6].

Мета статті. Значення судової фоноскопії у слідчій і судовій практиці останніми роками істотно зросло. Пов'язано це, з одного боку, з тим, що традиційні письмові методи фіксації тієї чи іншої інформації в багатьох сферах діяльності все частіше замінюються звукозаписом і відеозйомкою, а з іншого – з тим, що розширилося використання побутової звуко- і відеотехніки. Унаслідок цього фономатеріали все частіше фігурують у матеріалах кримінальних проваджень як важливі джерела доказів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи із сучасної слідчої, прокурорської і судової практики, використання криміналістичного дослідження фонограм сьогодні має ключове значення [4].

У правових джерелах зустрічається термін «фонологія». Він трактується як спрямування криміналістичної документології та фонології, яка представляє собою систему знань про сліди звуків, засоби їх фіксації, носії, способи і засоби виготовлення фонологічних документів, а також про прийоми і методи виявлення й дослідження носіїв звукової інформації для її отримання, використання у кримінальному провадженні.

Об'єктами криміналістичної фонології (фоноскопії) є: 1) звукові сигнали, зафіксовані на матеріальних носіях звукової інформації; 2) матеріали, способи і засоби виготовлення і фіксації носіїв звукової інформації та її відтворення.

Усна мова людини характеризується акустичними й лінгвістичними ознаками, які, будучи індивідуальними й відносно незмінними, дають можливість не тільки відтворити приблизний вигляд особи, якій належить мова, але й ідентифікувати її [3].

Термін «фоноскопія» походить від грец. phone «звук» і skopeo «дивлюся», запропонований польськими криміналістами.

Фонозаписи можуть містити такі відомості: 1) про результати огляду місця і предметів, пов'язаних із подією злочину, про причетних осіб (словесний опис обстановки, положення предметів, слідів і речових доказів); 2) висловлені свідками й очевидцями події версії і припущення; опис заходів, вжитих для «розкриття злочину по гарячих слідах»; 3) про опитування громадян, які можуть дати цінну інформацію про підготовку злочину, суб'єктів, які його вчинили.

Дані, записані на фонограмі, мають істотне значення для провадження, використовуються для перевірки висунутих версій, вибору шляхів розслідування злочину і розшуку особи невідомого злочинця, ототожнення джерела звуку, встановлення монтажу або зміни запису та ін. [2].

Таким чином, виникає можливість визначення особистих якостей людини за ознаками усного мовлення. Інформацію про особливості людини, що міститься в її усному мовленні, умовно поділяють на смислову й особистісну. Перша – це сукупність відомостей, наявних в усному повідомленні. Вона зазвичай свідчить про загальний розвиток мовця, його погляди, наявність у нього певних, зокрема професійних, знань, а також про знання ним подій, фактів чи обставин, відомих лише вузькому колу осіб.

Особистісна інформація більш цінна. Вона – це мовленнєвий вираз змісту і структури усного висловлювання, що відображає стиль, лексику, граматичний лад і логіку висловлювання, тобто ті ознаки, які дозволяють судити про фізичний, психологічний і соціальний образ особистості, її статево-вікові і конституційні характеристики, анатомічні особливості мовноутворювального апарату. Особистісна інформація відображає також риси характеру, освіту, інтелект, діалектні особливості, що формуються залежно від географічного району поширення мови, що дозволяє діагностувати особливості мовця.

Так, про статево-вікову приналежність можуть свідчити слова категорії роду (*мій-моя, отримав-отримала, радіє-рада* і т. д.). Крім того, у розмові жінки більш емоційні, вони частіше вживають експресивно забарвлену лексику на кшталт «жах», «сором», «шок» і т. д. Чоловіки ж виражають свої емоції, вдаючись до іронії, грубими і навіть лайливими словами. Статево-вікову приналежність того, хто говорив, можна визначити й на основі аналізу діапазону голосу за висотою основного тону і за тембром. Відмінності тут зумовлені менш розвинутою черевною та грудною мускулатурою, меншим обсягом легенів і меншою довжиною голосових зв'язок у жінок.

Відомості про приблизний вік того, хто говорив, можна почерпнути з автобіографічних згадок, маловідомих повідомлень або обставин, які мали місце в минулому, з використання маловживаних слів (оборотів) або нових слів і виразів. Про молодий вік того, хто говорив, може свідчити категоричність суджень із різних питань. Літні ж люди проявляють обережність у висловлюваннях, мають схильність давати поради і повчати співрозмовника. Про ступінь культури людини можна судити, виходячи з використаного нею словникового запасу, повноти і деталізації вираження думки, мовних прийомів, наявності в усному мовленні характерних лексичних ознак, а також вимови. Так, літературність усного мовлення, наявність професійних і технічних термінів указують на освіту і ступінь культури людини. Особи, що володіють багатим словниковим запасом, як правило, висловлюють свої думки ємними за значенням і найбільш близькими до конкретної ситуації словами. Люди з бідним словниковим

запасом обмежуються повторенням одних і тих самих досить примітивних слів, що відрізняються недостатніми виразністю і послідовністю.

Діагностичні дослідження фонограм усного мовлення проводяться для визначення деяких фізіологічних та анатомічних характеристик людини. Наприклад, за шепелявістю і гугнявістю у мові виявляються такі захворювання нервової системи, як парез і афазія, а за тембром голосу визначаються зріст і розмір грудної клітини особи. Помічено, що люди з низьким голосом мають більш високий зріст і більший об'єм грудної клітини. Так, власники тенора мають зріст близько 166 см, баритона – близько 174 см, а баса – майже 178 см.

В аналізі лексичних ознак і фразеологічних особливостей усного мовлення необхідно враховувати, що виробничі відносини будь-якої галузі знань або діяльності людини характеризуються трудовими процесами, певними знаряддями виробництва, взаєминами людей, виробничими і побутовими умовами. Тому в будь-якій області людської діяльності є словниковий запас, який поступово накопичується і видозмінюється. Так формується своєрідна термінологія, яка зумовлює лексичний склад (характерні слова і вирази) і фразеологічні особливості мови людей однієї професії чи одного роду занять. Соціальні діалекти не відокремлені територіально, тому в одній місцевості їх може бути декілька. До різновидів соціального діалекту відносяться професіоналізми і жаргон або аргоїзми. Рідну мову того, хто говорив, встановлюють з акценту. Про національну приналежність людини можна судити на основі аналізу інтонацій. Інтонація – це манера підвищення або зниження тону голосу під час вимови, яка відбиває будь-які почуття мовця [7].

Мовна та інша інформація у фонограмах не завжди задовільна за якістю й інколи спірна за походженням. Це спричинило появу нового виду криміналістичного аналізу – криміналістичного дослідження магнітофонограм. Воно включає вивчення звукової інформації, носіїв запису, апаратури та пристроїв, за допомогою яких здійснювався процес запису.

Одне з основних завдань технічного дослідження фонограм – встановлення сенсу або істинного змісту розмови, записаного за несприятливих акустичних умов. У такому разі виникає необхідність у поліпшенні розбірливості усного мовлення, зафіксованого на фонограмі. Для цього використовуються різні системи частотних кореляцій і шумозаглушення, компресія й обмеження мовних сигналів, уповільнене відтворення звукозапису без спотворення і зміни тембру, тривалості звучання, апаратура підвищеного класу, часовий зсув тощо.

Як правило, встановлений сенс розмови або її дослівний текст відображається у висновку експерта у вигляді стенограми. Розпізнавання джерела звуку має ті самі природно-наукові основи, що й ідентифікація джерела звуку на його фонограмі. Методика розпізнавання полягає в аналізі спектрально-часових характеристик цього джерела звуку, їх зіставленні з відомими характеристиками різних класів джерел і віднесення звуків до певного типу, наприклад, дзвінок телефону, будильника, шум двигуна автомобіля тощо.

Одне з найбільш важливих завдань цього криміналістичного дослідження – ідентифікація людини за фонограмою її усного мовлення. Мета дослідження – встановлення або виключення тотожності осіб, усне мовлення яких представлене на двох або більше фонограмах. Тут ідентифікаційними виступають ознаки, що відобразилися на фонограмах усного

мовлення. Структура усного мовлення складається з елементів, кожен з яких має явну відмінність від усіх інших. Такими елементами є відомі синтаксично-фонетичні одиниці усного мовлення. Ними є складові частини мови, зокрема мовний потік, фраза, мовний такт, слово, стиль, звук.

Разом із тим в усній мові чітко виділяються два компоненти. Перший – семантичний. Він характеризує смисловий зміст промови і виражається у способі, манері викладу думок: у виборі певних лексичних і морфолого-синтаксичних засобів, у використанні «паразитарних» форм вираження і т.д. Оскільки ці характеристики усного мовлення вивчаються методами лінгвістики, вони отримали назву лінгвістичної групи ознак. У криміналістичних цілях лінгвістичні ознаки вивчаються з дотриманням принципів і методів, що застосовуються у криміналістичній експертизі письмової мови. Другий компонент усного мовлення – його артикуляційні та акустичні характеристики, які вивчаються фонетикою і відносяться до фонетичної групи ознак усного мовлення: час, частота, амплітуда мови, її інтенсивність, швидкість, діапазон тощо.

Фонетичні ознаки завдяки своїй фізичній природі поряд із якісним вираженням мають і кількісні значення, а найголовніше – вони піддаються вивченню за допомогою методів інструментального аналізу. Ці ознаки можуть відобразитися на осцилограмах, спектрограмах і оцінюватися за результатами вимірювань. Послідовний аналіз елементів усного мовлення від мовного потоку до звуку і визначення на цій основі характеристик, властивих кожному елементу, дають досить повне уявлення про систему ознак усного мовлення. Важливою характеристикою усного мовлення є особливості звуку.

Звук – мінімальний неподільний елемент усного мовлення, що характеризується специфічними ознаками. Те чи інше поєднання ознак звуку зумовлює його певну якість, яка проявляється за акустичного сприйняття. Проте важливо, що якісна визначеність звуку може відобразитися на спектрограмах і осцилограмах, і отже, підлягати вимірюванню.

Природно-науковими передумовами ідентифікації особи за фонограмою усного мовлення є насамперед її індивідуальність, відносна стійкість, а також здатність фонограм стабільно й однозначно відобразити ідентифікаційні та діагностичні елементи й ознаки усного мовлення. Індивідуальність усного мовлення визначається сукупністю численних його елементів і ознак, зумовлених анатомічними, психологічними і соціальними характеристиками людини.

Так, анатомічна будова, розміри, рухливість і розвиненість елементів мовноутворювального апарату зумовлюють акустичні властивості мови. Відображення в усній мові індивідуальних особливостей психології людини забезпечується насамперед розумовою діяльністю. Індивідуальність мови в такому разі зумовлена специфікою розвитку особи, що включає всі зміни, які вона зазнає протягом життя. Виявляються вони у навичках, звичках, сприйнятливості, емоційній збудливості, вольових якостях та інших рисах характеру. Виховання, освіта, вік, професія, навколишнє середовище також здійснюють значний вплив на вимовлювальну норму людини, її лексичні, стилістичні та фразеологічні навички, вміння сформулювати мовне повідомлення. Ознаки усного мовлення стабільні настільки, наскільки стійкі анатомічні та функціональні характеристики мовного апарату людини.

Анатомічні характеристики людини майже не змінюються протягом життя, що також стосується мовного апарату.

Під функціональними характеристиками розуміється рухливість голосових зв'язок, акустичних об'ємів органів, які беруть участь в артикуляції звуку. Формування мови людини, а також її рефлексів, динамічних стереотипів, що забезпечують автоматизм руху артикуляційних органів, – процес тривалий і складається з безлічі повторень одних і тих самих слів, фраз, інтонацій. Цей процес веде до утворення стійких навичок вимови, які однаково виявляються в однотипних ситуаціях. Треба мати на увазі, що ознаки усного мовлення володіють не абсолютною, а відносною сталістю. Так, вікові зміни усного мовлення пов'язані зі змінами в будові мовного апарату. Зі зміною соціальних умов (освіта, середовище) можуть зникати яскраві, але, як правило, нестійкі діалектні особливості (екання, цокання тощо).

Здатність фонограм стабільно й однозначно відобразити ознаки усного мовлення забезпечується технічними вимогами до звукозаписувальної техніки [1].

Висновки. Розвиток охарактеризованої галузі та подальше вдосконалення її прийомів і методів має суттєве значення, оскільки нерідко тільки завдяки застосуванню фоноскопії може бути отримано інформацію, яка дає можливість розшукати злочинця та викрити його у вчиненні злочину, щодо якого здійснюється кримінальне провадження.

Література:

1. Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз : Наказ Міністерства юстиції України від 30 липня 2010 р. № 1722/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10>.
2. Ищенко Е.П. Криминалистика : [учебник] / Е.П. Ищенко, А.А. Топорков. – 2-е изд. исправ. и допол. – М. : Инфра-М, 2006. – 748 с.
3. Криминалистика / под ред. д. ю. н., проф. В.А. Образцова. – М. : Юристъ, 2001. – 760 с.
4. Криминалистика : [учебник] / под ред. И.Ф. Крылова. – Ленинград : ЛДУ, 1976. – 592 с.
5. Советский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1989.
6. Фант Г. Акустическая теория речеобразования / под ред. В.С. Григорьева ; пер. с англ. Л.А. Варшавского, В.И. Медведева. – М. : Наука, 1964.
7. Яблоков Н.П. Криміналістика : [підручник] / Н.П. Яблоков. – 3-те вид. перероб. і допов. – М. : МАУП, 2005. – 781 с.

Калюга К. В. Фоноскопия как отражение криминалистической информации о личности преступника

Аннотация. Статья посвящена анализу научного учения об устной речи человека как пути получения информации о личности неизвестного преступника. Применение приемов и методов этого учения будет способствовать быстрому и эффективному расследованию уголовных производств. Также исследованы его криминалистические особенности и сформулированы определенные выводы в виде предложений по совершенствованию применения фоноскопических знаний. Прослежена история развития, значение и внедрение криминалистической фоноскопии.

Ключевые слова: отображение криминалистической информации, свойства и признаки лица, криминалистическая документология, криминалистическая фонология, закономерности формирования звуковой информации, фоноскопия.

Kalyuga K. Phonoscopy as a reflection of criminalistic information about the personality of the criminal

Summary. The article is devoted to the analysis of the scientific theory of human speech as a way of obtaining information about the personality of an unknown criminal. The use of techniques and methods of which will facilitate a prompt and effective investigation of criminal proceedings. Also, its criminalistic characteristics are investigated and certain con-

clusions are formulated in the form of proposals for improving the use of phonoscopic knowledge. The history of development, significance and introduction of criminalistic phonoscopy is traced.

Key words: reflection of the criminalistic information, properties and signs of a person, criminalistic documentology, criminalistic phonology, patterns of the formation of sound information, phonoscopy.